

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Березняк Ярослав Васильович

УДК 94(477.7)332.2"1866-1914"

**ЗЕМСЬКІ ТА УРЯДОВІ УСТАНОВИ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
В СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
(1866–1914 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Миколаїв – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Науковий керівник: доктор історичних наук, доцент
Пархоменко Владислав Анатолійович,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського,
професор кафедри історії

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Шандра Валентина Степанівна,
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник
відділу історії України XIX – поч. XX ст.;

кандидат історичних наук, доцент
Волос Ольга Василівна,
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти,
доцент кафедри філософії освіти, теорії
та методики суспільствознавчих дисциплін

Захист відбудеться 27 грудня 2017 р. о 15-00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 38.134.01 у Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського (54030, Миколаїв, вул. Нікольська, 24, ауд. № 01.322).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (54030, Миколаїв, вул. Нікольська, 24).

Автореферат розісланий 25 листопада 2017 р.

В. о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

І. Є. Ніколаєв

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Європейський стратегічний вектор зовнішньої політики в умовах сучасного державотворення України давно поставив на порядок денний реорганізацію місцевого самоврядування та створення громадянського суспільства. На сьогоднішній день неефективна система державного управління не вирішує проблем територіальних громад і потребує змін щодо децентралізації влади, більш широкого залучення населення до участі в питаннях місцевого значення.

За словами Президента України П. Порошенка, децентралізація – це питання не стільки управління, скільки незалежності та взагалі існування Української держави. Раціонально проведена децентралізація разом з відміною мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення та створенням ринку землі дозволить сформуванню новий ресурс нашої країни – сильну самодостатню громаду, яка без допомоги держави, в рамках відведеного закону та власної території, самостійно регулюватиме соціальну та економічну сферу життя суспільства.

З метою вдосконалення засад місцевого самоврядування безцінна історична практика державних вітчизняних інституцій, які існували на теренах України. Перш за все це стосується функціонування земських установ, набутий досвід яких майже за п'ятдесятирічну діяльність у сфері економіки, соціального обслуговування населення, освіти, медицини можна використати при вирішенні багатьох проблем сучасної Української держави.

Досить важливим є врахування регіональних особливостей під час дослідження економічної діяльності земських установ. З цієї точки зору, вивчення методів діяльності земських інституцій Таврійської губернії, кожен повіт якої став унікальним за своєю специфікою і відрізнявся від іншого за географічними та кліматичними особливостями, сферами діяльності населення, етнічною строкатістю та ін., у співпраці з цілим рядом урядових організацій в умовах самодержавного режиму, стане у пригоді сучасним реформаторам та науковцям. Отже, у вітчизняній історіографії існує потреба комплексного дослідження діяльності земських та урядових органів у сільськогосподарській сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках планової держбюджетної теми «Актуальні проблеми Півдня України в загальноісторичному вимірі» (державний реєстраційний номер 0115U004380) кафедри історії України навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Метою наукової розробки є комплексне дослідження діяльності земств та урядових структур Таврійської губернії в сільськогосподарській сфері.

Для досягнення мети дисертантом поставлені наступні **наукові завдання:**

- охарактеризувати історіографію проблеми та джерельну базу дослідження;
- розглянути процес становлення та розвитку агрономічної організації Таврійської губернії;
- висвітлити комплекс заходів щодо поширення сільськогосподарських знань;
- проаналізувати фінансово-технічне забезпечення земствами та Департаментом землеробства розвитку сільського господарства;
- розкрити роль земств щодо покращення тваринництва регіону;
- дослідити головні прийоми боротьби з шкідниками та епізоотіями;
- виявити методи взаємодії земств та урядових структур у сприянні розвитку спеціальних галузей господарства;
- визначити головні напрямки, що потребують подальшого вивчення.

Об'єктом дослідження є земські та урядові установи Таврійської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.

Предмет вивчення – роль земських та урядових закладів Таврійської губернії в сприянні розвитку сільського господарства.

Хронологічні рамки дисертації окреслені періодом з 1866 до 1914 рр. Нижня межа обумовлена створенням земських установ у Таврійській губернії. Верхня межа визначається останнім роком діяльності земств в умовах мирного часу.

Територіальні межі роботи охоплюють власне територію Таврійської губернії з Кримським півостровом, у складі якого перебувало п'ять повітів (Сімферопольський, Феодосійський, Ялтинський, Перекопський та Євпаторійський), та трьома повітами материкової частини губернії (Бердянський, Мелітопольський та Дніпровський).

Методи дослідження. У процесі написання дисертаційної роботи використано цілий комплекс різноманітних методів та принципів наукового пізнання, що дозволило розглянути проблему сприяння земств розвитку сільського господарства Таврійської губернії цілісно та системно разом з іншими українськими губерніями, а з іншого боку – виокремити регіональні особливості. Автор дотримувався принципів історизму, системності, об'єктивності, всебічності, альтернативності. З метою розв'язання поставлених завдань застосовувався історико-хронологічний, історико-порівняльний, компаративний, описовий, статистичний методи, а також метод систематизації.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів зумовлені метою і завданнями, визначеною проблемою роботи. В дослідженні науковою новизною відзначаються наступні положення:

- вперше:*
- введено до наукового обігу низку матеріалів: протоколи земських зібрань та інформацію з періодичних видань земств Таврійської губернії;
 - заповнено прогалини регіональної історії, що стосується впливу земств на розвиток сільського господарства, адже до цього часу досліджено всі українські губернії, за винятком Таврійської;

- здійснено порівняльний аналіз становища Таврійської земської агрономічної організації з агрономічними організаціями інших українських губерній;

- відображено механізм функціонування земської агрономічної організації, програму роботи сільськогосподарських спеціалістів;

удосконалено:

- періодизацію діяльності земських установ, за основу якої взято рівень професійності агрономічної організації та основні сільськогосподарські досягнення земств Таврійської губернії;

- систематизовано методи діяльності земств та урядових організацій у сільськогосподарській сфері.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження можуть використовуватися при написанні наукових статей, довідкових видань, монографій, підручників з регіональної історії України, а також для розробки фахівцями державної стратегії щодо реформи місцевого самоврядування та децентралізації.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки обговорювалися на наукових семінарах кафедри історії, краєзнавства та правових дисциплін Кримського гуманітарного університету м. Ялти, кафедри історії України навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, на Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор» (Ялта, 2013, 2014), II Науково-практичній конференції «Молода наука» (Ялта, 2013), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Историко-культурное наследие Причерноморья: изучение и использование в образовании и туризме» (Ялта, 2013), «Науковому діалозі «Схід – Захід» (Кам'янець-Подільський, 2014), Міжнародній науково-практичній конференції «Земские учреждения и местное самоуправление: история и современность» (Москва, 2014), Міжнародній науковій конференції «Крим в історії України» (Київ, 2014), VII Волинській всеукраїнській історико-краєзнавчій конференції (Житомир, 2014), IV Міжнародній науковій конференції молодих науковців, аспірантів, здобувачів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 2014), Всеукраїнській науковій конференції на знак вшанування пам'яті професора Анатолія Васильовича Бойка «Історія Степової України XVII–XX століття» (Запоріжжя, 2014), Всеукраїнській науково-методичній конференції «Миколаївщина і Північне Причорномор'я: історія і сучасність. До 225-ї річниці утворення м. Миколаєва» (Миколаїв, 2014), Всеукраїнській науковій конференції «VI Новицькі читання» (Запоріжжя, 2014), II Всеукраїнській науково-практичній краєзнавчій конференції «Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка» (Нова Каховка, 2017).

Особистий внесок здобувача. Висновки і результати дисертаційного дослідження одержані автором самостійно та відображені у відповідних статтях та доповідях.

Публікації. Основні положення та результати дисертації викладені автором у 19 публікаціях, 5 з яких надруковано у фахових виданнях, 2 – у закордонних виданнях, 12 – у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації та послідовність викладу матеріалу зумовлені специфікою мети та завдань дослідження. Робота складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний обсяг дисертації складає 160 сторінок, загальний – 209. Список джерел становить 299 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, наукову новизну, практичне значення роботи, наведено дані про апробацію отриманих результатів, публікації з теми, структуру дисертації.

У першому розділі **«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»**, що складається з трьох підрозділів, проаналізовано стан наукової розробки проблеми, здійснено огляд використаних джерел та літератури, а також визначено теоретико-методологічні підвалини дослідження. Так, зокрема, в підрозділі **1.1 «Стан наукового вивчення проблеми»** історіографію питання поділено на три періоди: перший об'єднує дослідження дорадянських науковців (друга половина XIX ст. – 1918 р.), другий являє собою роботи радянських вчених (1919–1991 рр.), третій – напрацювання сучасних науковців.

Серед дореволюційних дослідників окреме місце займають роботи земських статистів, які вперше системно використовували різноманітні математичні методи для вивчення селянських господарств південного регіону. До них належать дослідження К. Вернера та В. Постнікова, а також М. Бененсона та С. Усова. В 1896 р. Департамент землеробства видав тритомний довідник за редакцією Г. П. Сазонова, присвячений аналізу діяльності земств по сільському господарству протягом 1865–1895 рр. У ньому структурно за тематичним принципом характеризується вплив земських установ на покращення аграрного виробництва.

Важливе значення мають роботи, в яких дослідники висвітлюють положення основних галузей сільського господарства після відміни кріпосного права та в перші роки функціонування земських органів. Означеними питаннями займалися А. Княжевич, А. Маркевич та Ю. Янсон.

Особливу увагу заслуговує фундаментальне чотиритомне дослідження Б. Веселовського, в якому автор розкрив прогресивну роль створення земських установ, розглянув практично всі сфери діяльності земств та опублікував велику кількість статистичних матеріалів. У другому томі окремим параграфом ґрунтовно проаналізовано економічну діяльність земств, у контексті якої розглянуто їх участь у покращенні сільського

господарства в цілому по імперії, окреслено головні напрями їх діяльності в цій сфері.

Вагоме місце у вивченні агрономічних заходів земств займає робота завідуючого довідково-видавничим бюро при Департаменті землеробства В. Морачевського. Автор розглянув рівень розвитку сільського господарства в Російській імперії, зазначивши, що без допомоги з боку держави продуктивність праці в аграрній галузі не збільшуватиметься та призведе до відсталості країни в цілому.

Радянська історіографія 20–50-х рр. ХХ ст. достатньо однобоко ставилася до земств, розцінюючи їх як «п'яте колесо до воза», і протиставляла їх новоутвореним органам місцевого самоврядування – радам. Лише з другої половини 50-х рр. з'являються роботи, присвячені участі земств у ліберальному русі, регіональні дослідження різноманітних напрямів діяльності земств. Серед науковців, які займалися даною тематикою, слід відзначити А. Анфімова, В. Гармизу, Г. Герасименка, Г. Губенко, Н. Пірумову, Ф. Терешкова.

Для даного дослідження особливого значення набуває дисертаційна робота А. Маскіної, присвячена вивченню земств Таврійської губернії з періоду заснування до «контрреформи» 1890-х рр. Авторка на основі класового підходу дослідила соціальний склад земських гласних, бюджет та діяльність земств Таврійської губернії у сфері освіти та медицини.

Значний внесок у вивчення питань розвитку сільського господарства цього періоду зробив С. Секиринський у своїй докторській дисертації. На основі широкого кола різноманітних джерел він доводить, що в другій половині ХІХ ст. ринкові відносини поступово впроваджувалися в сільському господарстві Таврійської губернії.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 р. розпочинається новий етап у вивченні діяльності земств. У цей період започатковується об'єктивне переосмислення, а також відтворення важливих сторінок українського минулого. За двадцять років захищено декілька десятків дисертацій з різних аспектів земської діяльності українських губерній. Найбільшу увагу сучасних дослідників привернули питання участі земств у поширенні освіти, серед яких варто відзначити дисертації І. Захарової, Л. Корж, Н. Кузовової, В. Курченко, О. Мармазової, Н. Олійник, Л. Рябовол, М. Сахній, С. Шукліної, І. Шумілової. Практично всі науковці позитивно оцінили роль земств у сприянні освіти в українських губерніях.

Дослідження, що стосуються земської медицини, відображені в працях З. Гужви, В. Єрмілова, О. Майстренко, Н. Рубан. На достатньо високий рівень земські установи поставили питання діяльності статистичних закладів. У дисертаціях В. Бобкова, О. Макієнко, О. Петрова простежуються значні успіхи статистичної земської діяльності.

Значної уваги заслуговують дослідження, присвячені земствам Правобережної України, що віддзеркалюються в напрацюваннях І. Верховцевої, О. Огієнко, В. Стецюка та Т. Хоменко.

Для даної дисертації інтерес викликають роботи, в яких автори вивчали роль земств у сприянні сільського господарства. Так, О. Волос на прикладі земств Херсонської губернії розглянула їхній вплив на розвиток сільського господарства сусідньої для Таврійського регіону території. Вплив земств на розвиток сільського господарства в інших українських губерніях розглянули В. Вакулик, С. Горохов, Л. Крот, О. Обметко. Дослідники дійшли висновку, що незважаючи на всі обмеження, земства краще, ніж хто інший, розуміли місцеві потреби, мали значні потенційні можливості, зуміли налагодити статистичну справу та досягнули деяких успіхів у соціально-економічній сфері.

Питанням функціонування влади та владних інституцій українських губерній у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. займалася В. Шандра. Цінність наукових розробок авторки важко переоцінити. Дослідниця на основі широкого кола джерел розглянула діяльність генерал-губернаторств в Україні, становлення та склад чиновницького апарату, його відносини з центральною владою. Не залишилися поза увагою історика і ліберальні реформи другої половини ХІХ ст. та земське самоврядування зокрема.

Сучасна російська історіографія також різноманітна та дає нам можливість розширити географію вивчення земської діяльності. Так, монографія Т. Свірідової присвячена функціонуванню Калузького земства з 1865 по 1918 рр. Одним із найавторитетніших земських дослідників новітнього періоду вважається А. Абрамов. Об'єктом наукового вивчення фахівця з історії земств стало широке коло загальноземських питань. З політологічної точки зору, проаналізовано відносини земств з центральною владою, а також діяльність земських союзів, нарад і з'їздів.

Слід відзначити фундаментальну монографію І. Воронова, присвячену аналізу еволюційних аспектів Міністерства землеробства Російської імперії. На основі широкого кола джерел автор дійшов висновку, що незважаючи на розроблену широку програму міністра О. Єрмолова по допомозі сільському господарству, особливих змін в аграрній сфері не відбувалося через обмежене фінансування. Питанням фінансування сільського господарства в досліджуваний нами період також присвячена монографія В. Дякіна.

Таким чином, з'ясовано, що історіографічний аналіз літератури з обраної теми демонструє певні прогалини та дисбаланс серед досліджень, особливо в дорадянський та радянський періоди. В наш час істориками проведено велику кількість наукових розробок з різноманітних земських питань, у тому числі і з регіональних особливостей. Російська історіографія розглядає окреслене питання в контексті суспільної агрономії як найбільш успішної та впливової. Вітчизняні науковці охарактеризували досягнення всіх українських земств, за винятком Таврійської губернії, але мало приділяли уваги їх способам взаємодії з органами державної влади, що робить наше дослідження особливо актуальним.

У підрозділі **1.2 «Джерельна база дослідження»** охарактеризовано джерельний потенціал роботи, що являє собою величезний масив архівних та опублікованих матеріалів. До архівних матеріалів належать фонди

Державного архіву в Автономній Республіці Крим та Державного архіву Запорізької області: Таврійська губерньська земська управа (Ф.60), Сімферопольська повітова земська управа (Ф.61), Ялтинська повітова земська управа (Ф.62), Бердянська повітова земська управа (Ф.269) та Мелітопольська повітова земська управа (Ф.232). Практично всі архівні дані – це доповіді управи земським зборам. Документи цих фондів дають ґрунтовну інформацію щодо витрат на боротьбу зі шкідниками, по страхуванню, асигнування на видання періодики, зарплати ветеринарного персоналу. Вперше введено до наукового обігу матеріали, що стосуються створення та діяльності Таврійської заводської конюшні та ін.

У проаналізованих архівних документах містяться надзвичайно важливі відомості, які дають можливість не тільки проаналізувати окремі аспекти проблеми, а й відтворити загальну картину функціонування земських органів, адже в них містяться кошториси, клопотання, постанови, звіти, позиції гласних щодо різноманітних питань. Усе це в сукупності дозволяє об'єктивно осмислити весь перелік проблем, що лягли на плечі земств, та способи їх вирішення.

Друга група джерел представлена набагато ширше. Загалом опубліковані джерела можна класифікувати наступним чином: 1) джерела центральних органів влади; 2) журнали, протоколи та постанови земських зборів; 3) публікації земського та урядового агрономічного персоналу; 4) звіти про діяльність сільськогосподарських навчальних закладів та функціонування виставок; 5) статистичні та довідкові збірники; 6) періодика.

Джерела центральних органів влади представлені у вигляді «Положення про губерньські та повітові земські установи» від 1 січня 1866 р. та «Положення про земські установи та губерньські із земських та міських справ присутствія» від 12 липня 1890 р., а також закони, доповнення до них, циркуляри, що регулювали земську діяльність.

Основну групу джерел даного дослідження займають журнали, протоколи та постанови земських органів. Унаслідок земської реформи в Таврійській губернії створено 8 повітових та губерньське земство. Кожне земство, починаючи з 1866 р. до 1914 р., публікувало всю інформацію щодо своїх щорічних та позачергових зборів, а також діяльності управ. З початком Першої світової війни звітність земств дещо погіршилася, про що наочно демонструють документи цього періоду.

Таврійська губерньська управа опублікувала збірники власних постанов починаючи з 1865 р. Їх значення визначається можливістю стисло ознайомитися з постановами по кожній галузі в історичній ретроспективі, відслідкувати зміни під час вибору методів у кожному окремому напрямі земської діяльності.

Публікації земського та урядового агрономічного персоналу представляють наступну групу джерел. В їхніх роботах ми знаходимо важливі матеріали щодо проектів агрономічної організації, дільничної агрономії, сільськогосподарських курсів для народних учителів, дослідних та показових полів, спеціальних галузей господарства.

Статистичні та довідкові збірники виокремлюються в окрему групу джерел. Сюди належать матеріали, які відображають національний склад, розподіл населення Таврійської губернії за мовою, національністю, зайнятістю, вказують перелік періодичних сільськогосподарських видань, тем для сільськогосподарських бесід та читань, наявний агрономічний персонал, кількість сільськогосподарських навчальних закладів. Цінна інформація знаходиться в серії видань, які віддзеркалюють загальні відомості Таврійської губернії та видавалися Таврійським губернським статистичним комітетом.

Велика кількість фактичного та статистичного матеріалу щодо огляду агрономічної допомоги населенню надається в спеціальних збірниках, що видавалися на рівні кожної губернії.

Узагальнені відомості щодо врожаю, заходів по боротьбі зі шкідниками, цін на продукти харчування, орендних цін на землю та інших особливостей сільського господарства губернії знаходимо в «Сільськогосподарському огляді Таврійської губернії».

Важливим джерелом для написання дисертації стали матеріали періодичних видань, у першу чергу «Вісник Таврійського земства» і «Вісті Міністерства землеробства та державного майна», а з 1905 р. – «Вісті Головного управління землеустрою та землеробства». На шпальтах «Вісника Таврійського земства» часто публікував власні статті земський агрономічний персонал.

Таким чином, встановлено, що проаналізований комплекс джерел дозволяє вирішити дослідницькі завдання, поставлені під час написання дисертації. Земські органи, незважаючи на постійний тиск та контроль з боку царської адміністрації, залишили величезний пласт матеріалів, що практично по всіх напрямках відображають їх всеохоплюючу діяльність. Урядові документи в основному виражені в законодавчій базі, формуючи умови для земств та інших суспільних організацій. Вони становлять основну джерельну базу дослідження та дозволяють створити цілісну картину земської й урядової діяльності з усіма їхніми недоліками та перевагами.

У підрозділі **1.3 «Теоретико-методологічні основи роботи»** автором застосовано цілий комплекс різноманітних методів, а також принципів наукового пізнання. Серед останніх використано принципи історизму, системності, об'єктивності, всебічності та наступності.

У контексті принципу історизму дисертантом проаналізовано середовище, в якому формувався закон, що регулював земську діяльність, зміни в законодавчій базі, що так чи інакше впливали на їхні можливості, а також умови функціонування земських установ у конкретних історичних обставинах.

Принцип системності реалізовується шляхом вивчення земств Таврійської губернії разом з іншими українськими та російськими губерніями як невід'ємної складової, хоча і допускає виокремлення регіональних особливостей. Дотримуючись принципу об'єктивності, автор

розглянув увесь наявний комплекс джерел, критично осмисливши фактологічний матеріал.

Використання принципу всебічності дозволило неупереджено вивчити наявні історичні джерела, оминати суб'єктивні висновки. Будь-яке історичне явище чи процес потребує дослідження як окремих його аспектів на різних рівнях і зрізах, так і в сукупності як єдине ціле. Принцип альтернативності застосовувався при визначенні можливостей розвитку суспільства, якби Столипінська реформа в поєднанні з остаточним влаштуванням дільничної агрономії втілилася в життя та реалізовувалася на практиці ще 10–15 років.

Перелічені принципи реалізовувалися за допомогою цілого ряду методів, що обумовлено поставленою метою та завданнями дослідження. Історико-порівняльний метод дав можливість встановити схожість і відмінність способів діяльності повітових земств досліджуваної території, а також визначити спільні і відмінні риси з сусідніми губерніями.

За допомогою компаративного методу дисертантом проведено зіставлення результатів земської діяльності, де вже функціонувала дільнична агрономічна організація, з територіями, де вона тільки зароджувалась.

Іншим важливим методом, що застосовувався під час написання дисертації, став описовий метод. Він дозволив скласти цілісне уявлення про земські установи від періоду заснування до початку Першої світової війни.

Використання статистичного методу дозволило порівнювати різні статистичні дані щодо сільського господарства, а також наводити паралелі з іншими українськими губерніями.

І, нарешті, метод систематизації забезпечив формування цілісної реконструкції взаємодії земських та державних органів у сільськогосподарській сфері, виділення комплексу способів співпраці та спільної діяльності з окремих питань.

Таким чином, встановлено, що комплексне використання в дослідженні окреслених принципів та методів дозволило автору розглянути зазначену проблему цілісно та об'єктивно, досягнувши при цьому поставленої мети і завдань та забезпечивши достовірність результатів.

У другому розділі **«Сприяння земських та державних установ створенню ринкової інфраструктури в Таврійській губернії»**, який структурно складається з трьох підрозділів, аналізуються умови для розвитку сільського господарства на рубежі XIX–XX ст.

У підрозділі **2.1 «Заснування та діяльність агрономічної організації»** констатовано, що в Таврійській губернії спільними зусиллями земських та державних органів створено реальну агрономічну організацію із запрошенням кваліфікованих фахівців та розділенням території на агрономічні дільниці. До 1910 р. в основному земства займалися сприянням розвитку сільського господарства в регіоні з асигнуваннями та кредитами держави. Ситуація кардинально змінюється після залучення державних органів до намічених заходів, що дозволило вивести агрономічну допомогу на належний рівень. Зазначено, що одночасно з розширенням розмірів агрономічної допомоги населенню за період з 1895 по 1914 рр. проходять

кардинальні зміни в загальній постановці питання, а також у методах взаємодії в землеробському середовищі та у взаємовідносинах різноманітних організацій. За цей час агрономічна організація докорінно перебудовується в різних умовах з губернської в повітову, з повітової в дільничну. Вперше дільнична форма агрономічної організації виникає в 1905–1907 рр., і до 1910 р. завдяки приєднанню до фінансування земських кошторисів Департаментом землеробства кількість агрономічних дільниць до 1913 р. тільки в 40 земських губерніях досягає 1675.

У підрозділі **2.2 «Заходи щодо поширення сільськогосподарських знань»** зазначено, що земства Таврійської губернії активно співпрацювали з Департаментом землеробства та землевпорядним відомством щодо поширення сільськогосподарських знань як шкільним, так і позашкільним способом. У губернії активно діяло 7 сільськогосподарських навчальних закладів, які зробили важливу посильну допомогу для місцевого населення. Виявлено, що, крім мережі професійних навчальних закладів, земські установи Таврійської губернії разом із Міністерством землеробства та державного майна (МЗДМ) фінансували діяльність сільськогосподарських курсів та школи садових робітників на базі Преславської учительської семінарії. Крім того, земства виділяли як щорічні, так і одноразові асигнування, що являлося одним із основних джерел існування навчальних закладів. Земські діячі брали активну участь у заснуванні та організації управління навчальним та господарським процесом шкіл. Обґрунтовано, що влаштування бесід і читань агрономічним персоналом давало найбільш відчутні результати, оскільки дозволяло знаходити контакти з селянами та дізнаватися про головні потреби та проблеми населення.

У підрозділі **2.3 «Фінансово-технічне забезпечення розвитку сільського господарства»** з'ясовано, що взаємодія земських та урядових структур Таврійської губернії в кінці XIX – на початку XX ст. з фінансово-технічного забезпечення сільського господарства дала відносно непогані результати. Показові поля та дільниці створюються у всіх повітах губернії і стали хорошим прикладом для наслідування селянам. Відчутні успіхи прослідковуються після запровадження дільничної агрономії в 1910 р. Зросли обсяги продажу мінеральних добрив, збільшився прибуток селянських господарств. Виявлено, що діяльність земських сільськогосподарських складів значно пожвавила ринкову інфраструктуру та матеріально-технічну базу регіону. За рахунок низьких витрат на закупівельні ціни земські склади продавали техніку та знаряддя майже по собівартості або з невеликою винагородою, що сприяло зниженню цін у приватних складах та регулювало ціноутворення. Доведено, що для кращого відбору та демонстрації переваги того чи іншого виробу земствами влаштовуються конкурси знарядь та машин. Такий підхід дозволяв земствам налагодити торгівельні зв'язки з виробником та встановити довірливі відносини з селянством. Проаналізована діяльність прокатних пунктів та зерноочищувальних станцій, котрі в порівнянні з іншими українськими губерніями відкриваються пізніше, лише в період заснування дільничної агрономії. Ефективність їх роботи достатньо

висока, оскільки землероби, котрі не могли придбати інвентар та техніку, користувались нею по низьких орендних цінах. Частіше до послуг прокатних та зерноочищувальних станцій зверталися селяни-одноосібники, менш заможні селяни практикували брати позики в кредитних товариствах або урядових структурах.

У третьому розділі **«Спільна діяльність земських та державних органів по розвитку другорядних галузей сільського господарства»**, що складається з трьох підрозділів, розглядається комплекс мір та заходів по створенню умов для розвитку тваринництва, виноградарства, тютюнництва, садівництва, а також методи боротьби зі шкідниками.

Зокрема, в підрозділі **3.1 «Заходи щодо поліпшення тваринництва в регіоні»** встановлено, що влаштування злучних пунктів стало найбільш дієвим заходом земств у сфері сільського господарства. Для цього повітові земства підтримували зв'язки з губернським земством, губернською заводською конюшнею і Міністерством землеробства та державного майна. Плідники найкращих порід закуповувалися в європейських, азійських та вітчизняних господарствах. Обґрунтовано тезу про те, що одним з найкращих показників підвищення якості великої рогатої худоби та коней є сільськогосподарські виставки. Експоненти отримували медалі, грошові нагороди та грамоти, у свою чергу відвідувачі ознайомлювалися з досягненням місцевих господарів та за бажання могли придбати обрані товари. На прикладі Бердянського та Дніпровського повіту відзначені значні успіхи земств з розвитку шовківництва та бджільництва. Бердянський повіт став одним із лідерів на Півдні імперії по темпах поширення шовківництва: в рази збільшилась кількість охочих займатися цією непростою справою, інтенсивними темпами поширюється висаджування саджанців шовковиці.

У підрозділі **3.2 «Боротьба зі шкідниками та епізоотіями»** зазначено, що цю боротьбу земства розпочали з самого початку свого існування, і варто віддати належне – цю діяльність можна записати їм в актив. Використовувалися найрізноманітніші методи: від обов'язкової повинності всього дорослого населення до грошової винагороди за участь у земських заходах. У кінці XIX – на початку XX боротьба зі шкідниками ведеться лише в поодиноких випадках, коли того вимагає потреба. Доведено, що більш системною боротьба зі шкідливими комахами стала після заснування посади губернського ентомолога. Перший губернський ентомолог Російської імперії С. Мокржецький не тільки впорався зі своїми основними службовими обов'язками, а й поставив питання про ентомологію в умовах Криму на новий науково-практичний рівень. Встановлено, що земська ветеринарія в Таврійській губернії за аналогією з земською агрономією приносить реальні результати після розділення повітів на ветеринарні дільниці. В цей час створюються ветеринарні наради, збільшується ветеринарний персонал та їхня зарплатня, налагоджується лікування епізоотичних та спорадичних хвороб.

У підрозділі **3.3 «Підтримка спеціальних галузей господарства»** доведено, що спеціальні сільськогосподарські культури для окремих регіонів

Таврійської губернії мали надзвичайне значення. Так, тютюнництво на початку ХХ ст. зосереджується в Ялтинському повіті, приносячи хороші прибутки. Ялтинське земство у взаємодії з Департаментом землеробства засновують посаду інструктора по тютюнництву, проводять дослідження по внесенню мінеральних добрив, організують дослідну тютюнову плантацію на південному березі Криму. Виявлено, що для розвитку садівництва повітові земства заснують посади садових інструкторів з широкою програмою дій, вираженою в консультативній та демонстративній діяльності. Влаштовуються плодові розплідники, видається та контролюється виконання обов'язкових постанов по знищенню шкідливих комах, відкриваються прокатні пункти з садовими приладдями. Всі заходи земств фінансуються спільно з Департаментом землеробства наполовину. Досліджено вплив земств на виноградарство губернії, зокрема Салгирської школи садових робітників. Для боротьби з філоксерою створюються посади портових агентів, безкоштовно роздаються чубуки винограду з Олешківського розплідника.

У **висновках** узагальнено результати та сформульовано головні теоретичні положення дисертаційної роботи:

1. Визначено, що питання участі земств у сприянні розвитку сільського господарства користувалося інтересом серед науковців. У дореволюційний період самі земські діячі дуже часто ідеалізували роль земств, відзначаючи їх прогресивну роль у вирішенні місцевих господарських потреб. У свою чергу представники консервативного крила, до якого здебільшого належали чиновники, достатньо критично оцінювали земські досягнення, виступали за певні обмеження або навіть згортання їх роботи. Радянська історіографія однобоко розглядала земства, акцентуючи увагу на тому, що дворяни, котрі головували на земських зібраннях, за своєю природою не могли і не хотіли створювати умови для покращення селянських господарств. Лише після проголошення незалежності України історики отримали можливість переосмислити діяльність земських установ. І якщо дослідження з окремих питань земських ініціатив постійно знаходилося в полі зору вчених, то співпраця з державними органами розкрита не повною мірою. Для забезпечення всебічного розкриття проблеми, а також заповнення прогалин регіональної історії автором під час написання дисертації залучено широкий масив документів, основу яких склали опубліковані та неопубліковані джерела.

2. Виділено чотири основних етапи агрономічної діяльності:

– 1866–1894 рр. – період від заснування земських органів до реорганізації Міністерства державного майна та наділення широкими повноваженнями Департаменту землеробства. В цей час земства перевантажені обов'язковими справами, отриманими в спадок від царської бюрократії, що унеможливило зосередження їх уваги на сільськогосподарських питаннях. Агрономічні заходи проводяться безсистемно та поодинокі, фінансування відбувається за залишковим

принципом. Урядові інституції також не відзначаються особливими досягненнями;

– 1894–1905 рр. – характеризуються залученням держави до взаємодії з земськими установами. Новостворене МЗДМ вперше пропонує земствам виробити спільну програму для виходу з сільськогосподарської кризи, викликаній голодом 1891–1892 рр., офіційно визнавши їх важливу роль в окресленому питанні. Динамічно обговорюються на всіх рівнях проекти по створенню агрономічної організації, активізує свою роботу земський «третій елемент». Найбільш авторитетними виглядають проекти уповноваженого по сільській частині М. Неручева та губернського ентомолога С. Мокржецького. До 1905 р. поступово формується повітова агрономічна організація, в якій повітові земства (всі, крім Ялтинського, Перекопського та Дніпровського) засновували сільськогосподарські ради та запрошували повітових агрономів з чітко окресленою програмою. На жаль, не відбулося інституційного об'єднання урядової та земської агрономічної організації в єдиний організм;

– 1905–1909 рр. – чергова сільськогосподарська криза в Російській імперії, викликана поразкою у війні з Японією, революцією та численними погромами поміщицьких господарств. У 1905 р. МЗДМ реорганізовується в Головне управління землеустрою та землеробства (ГУЗЗ), хоча розміри асигнувань на агрономічні заходи та програма Департаменту землеробства практично не змінюються. 9 листопада 1906 р. розпочинається Столипінська аграрна реформа та створюються нові відомства – землевпорядні комісії. Головна увага уряду зосереджується на руйнації сільської общини та формуванні хутірського або відрубного господарства. Переселенський рух, характерний для всієї Лівобережної України, Таврійської губернії практично не торкнувся;

– 1909–1914 рр. – останній та найбільш дієвий етап взаємодії земських та урядових установ у сфері розвитку сільського господарства. Спільними зусиллями формується інститут дільничної агрономії. Кожен повіт поділяється на агрономічні дільниці на чолі з дільничними агрономами. В більшості випадків агрономи забезпечувалися житлом, зарплатнею, необхідним інвентарем, спеціальною літературою. При виконанні певних вимог Департамент землеробства фінансував до 50 % витрат на агрономічні заходи.

3. З'ясовано, що процес поширення сільськогосподарських знань відбувався шкільним та позашкільним шляхом. Перший напрямок здійснювався через мережу сільськогосподарських навчальних закладів, яких на початку 1913 року в Таврійській губернії функціонувало 7. Навчання в школах безкоштовне та продовжувалося від трьох до восьми років. Програма реалізовувалась через теоретичні та практичні заняття. Бюджет навчальних закладів складався з асигнувань повітових та губернських земств, Департаменту землеробства, Міністерства народної освіти, коштів уряду, пожертвувань та власних прибутків. Крім того, шкільним шляхом проходили курси з практичного ведення садівництва, городництва, виноградарства і бджільництва для вихованців Преславської учительської семінарії. Через

велику кількість бажаючих протягом 1896–1898 рр. на базі семінарії організуються тимчасові сільськогосподарські курси для народних учителів, а з 1906 р. – школа садових робітників. Позашкільним шляхом агрономічним персоналом проводяться екскурсії зразковими господарствами, розповсюджується спеціальна література. Найбільше поширення отримало влаштування сільськогосподарських бесід та читань, програма яких затверджувалася губернатором.

4. Досліджено вплив земських та урядових установ на формування матеріально-технічної бази регіону. Варто підкреслити значення показових заходів, що ставили за мету наочним способом залучити якомога більшу кількість охочих практикувати новітні методи обробітку землі, використовувати мінеральні добрива, порівнювати одержані результати. Різке збільшення кількості показових полів та ділянок відбувається в період заснування діляничної агрономії. У свою чергу влаштування сільськогосподарських складів розпочинається ще з кінця ХІХ ст. В земських складах, унаслідок знижки товаровиробників, ціни на промислову продукцію були нижчими, що призводило до зниження вартості в приватних складах. Для демонстрації, а також для встановлення переваги того чи іншого виробу проводяться конкурси знарядь та машин, на які запрошували, з одного боку, представників місцевих фірм і заводів, а з іншого – всіх бажаючих.

5. Зазначено, що найбільший вплив на розвиток тваринництва в регіоні мали злучні пункти. Співпраця земств проявлялася з Управлінням Державного кіннозаводства по організації кінських злучних пунктів, адже власних коштів у земств не вистачало, а урядові установи самостійно налагодити їх діяльність на достатньому рівні не могли. Влаштування земських пунктів розпочинається з початку 90-х рр. ХІХ ст. та з кожним роком тільки покращується. Для розподілу жеребців по повітах формувалася спеціальна комісія. Результати не примусили довго чекати – на сільськогосподарських виставках приплоди від плідників земських злучних пунктів отримували найвищі нагороди. Такі виставки дозволяли демонструвати нововведення в сільськогосподарській сфері, обмінюватися досвідом та, що не менш важливо, продавати власні експонати. Шовківництво та бджільництво при правильній постановці питання також давало хороші прибутки, але поширення отримало лише в Бердянському та частково Дніпровському повітах. Повітові земства запровадили посади шовківників, що проводили показові відгодівлі шовкопрядів та збирали у населення і відправляли на продаж сирі кокони, безкоштовно роздавали целюлярну грону та саджанці шовковиці. Для популяризації бджільництва Бердянське земство засновує посаду інструктора з бджільництва, фінансує діяльність Бюро бджільників, засновує показову пасіку та бджільницький склад.

6. Констатовано, що для боротьби зі шкідниками земські заклади залучили практично все населення регіону. Використовувались як методи матеріального заохочення, так і примусу через обов'язкові постанови. Уже на початку ХХ ст. з переважною більшістю шкідників вдалося справитися, за

винятком комах, боротьбу з якими розпочав перший губернський ентомолог С. Мокржецький. Для лікування домашніх тварин за аналогією з агрономічною організацією створюється ветеринарна організація, причому за деякими показниками остання на декілька десятиліть випереджала. Основні зусилля ветеринари направляли на лікування спорадичних та епізоотичних хвороб тварин. Координуюча роль належала губернському земству, в свою чергу повітові земства утримували амбулаторії та фельдшерські пункти, засновували посади ветеринарів. Для боротьби з епізоотіями найчастіше використовувалися: грошова компенсація за умиртвіння тварин, щеплення, нагляд за ярмарками, карантин, дезінфекція приміщень та ін.

7. Зазначено, що тютюнництво, садівництво та виноградарство для деяких регіонів Таврійської губернії займали домінуючу роль. Земські заклади у співпраці з урядовими установами засновують посади інструкторів зі спеціальних галузей господарства, котрі займались консультативною та демонстративною діяльністю. Крім того, практикувались: безкоштовна роздача саджанців окультивних рослин та чубуків винограду, відправлення на курси вихованців Салгирської школи садівництва, влаштування прокатних пунктів та спеціальних складів для садоводів та виноградарів, заснування посад Портових агентів філоксерного комітету та ін.

8. Незважаючи на те, що на сьогоднішній день дослідниками проведена широка науково-пошукова робота з різних аспектів земської діяльності, виявлено ряд прогалин, які потребують окремої уваги спеціалістів-істориків. Так, відштовхуючись від висновків по даній роботі, можна стверджувати, що земські установи під час впровадження намічених заходів намагалися знайти підтримку у державних органів, без яких будь-яка ініціатива наштовхувалася на провал, що і показав перший тридцятилітній період їх діяльності. Земства мали розгалужений апарат найманих працівників, добре знали місцеві недоліки, при потребі могли швидко перелаштуватись та призвичаїтись до нових умов, але практика доводила, що для реалізації поставлених завдань потрібні гроші, яких у земств катастрофічно не вистачало. Тому абсолютно логічним стала співпраця земств із різними державними установами, і це тільки в галузі сільського господарства. На наш погляд, достатньо актуальним є вивчення методів взаємодії земств із іншими державними інститутами, враховуючи регіональні особливості, у сфері освіти, медицини, страхування, статистики, кустарної промисловості та ін. Крім того, давно назріла потреба у всеохоплюючій багатотомній роботі, яка об'єднала б усі напрацювання дослідників земської діяльності, а також публікації тематичних збірок документів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Березняк Я. В. Участь земств Таврійської губернії у становленні та діяльності сільськогосподарських навчальних закладів (кінець ХІХ – початок

XX ст.) // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. Вип. 3. 35: Історичні науки. С. 76–81.

2. Березняк Я. В. Внесок земств Таврійської губернії в справі розвитку тютюництва та виноградарства регіону (кінець XIX – початок XX ст.) // Гілея: науковий вісник. К.: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. Вип. 82 (3). С. 23–27.

3. Березняк Я. В. Роль Преславської учительської семінарії у пропаганді сільськогосподарських знань (кінець XIX – початок XX ст.) // Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. Дніпропетровськ: Грані, 2014. Вип. 5 (109). С. 134–138.

4. Березняк Я. В. Діяльність земств Таврійської губернії по забезпеченню селян сільськогосподарською технікою та машинами (кінець XIX – початок XX ст.) // Збірник наукових праць Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія. Х.: Колегіум, 2014. Вип. 50. С. 27–33.

5. Березняк Я. В. Газета «Вестник Таврического земства» як джерело вивчення економічної діяльності земств Таврійської губернії (1897–1908 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 1, ч. 3. С. 158–162.

6. Березняк Я. В. Создание и деятельность агрономической организации Таврической губернии (1890–1914 годы) // Ученые записки Петрозаводского государственного университета: научный журнал. Серія: Общественные и гуманитарные науки. Петрозаводск: ФГБОУ ВПО ПетрГУ, 2014. № 5 (142). С. 23–26.

7. Березняк Я. В. Земская ветеринарная организация Таврической губернии (вторая половина XIX – начало XX ст.) // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серія: История. Политология. Экономика. Информатика. Белгород: НИУ «БелГУ», 2014. № 21 (192). Вып. 32. С. 94–100.

***Публікації, які додатково відображають
результати дослідження:***

8. Березняк Я. В. Роль тимчасових курсів для народних вчителів при Преславській учительській семінарії в поширенні сільськогосподарських знань // Молода наука: матеріали II Науково-практичної конференції. Сімферополь: ФЛП Бражников Д. А., 2013. С. 113–115.

9. Березняк Я. В. Практичні заходи Сімферопольського земства щодо розвитку сільського господарства повіту (1866–1914 рр.) // Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ялта (21–22 березня 2013 р.). Ялта: РВНЗ КГУ, 2013. Ч. 3. С. 10–15.

10. Березняк Я. В. Сприяння Бердянського земства розвитку шовківництва в повіті // Историко-культурное наследие Причерноморья:

изучение и использование в образовании и туризме: тезисы докладов. Серия: История, археология. Ялта: РИО КГУ, 2013. С. 7–9.

11. Березняк Я. В. Показові заходи земського агрономічного персоналу Таврійської губернії на початку ХХ ст. // Наукові записки: збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Т. 28. К., 2014. С. 269–272.

12. Березняк Я. В. Земские мероприятия в Таврической губернии по борьбе с вредителями сельского хозяйства (1866–1890 гг.) // Земские учреждения и местное самоуправление: история и современность: материалы Международной научно-практической конференции (Москва, 21–22 апреля 2014 г.). М.: Изд-во Московского университета, 2014. С. 145–148.

13. Березняк Я. В. Конкурси з використанням сільськогосподарських занять та машин в Таврійській губернії на початку ХХ ст. // Миколаївщина і Північне Причорномор'я: історія і сучасність. До 225-ї річниці утворення м. Миколаєва: матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції (Миколаїв, 26 вересня 2014 р.). Миколаїв: НУК, 2014. С. 4–6.

14. Березняк Я. В. Бесіди і читання земського агрономічного персоналу як засіб поширення сільськогосподарських знань в Таврійській губернії на початку ХХ ст. // Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Ялта, 20–21 березня 2014 р.). Ялта: РВНЗ КГУ, 2014. Ч. 2. С. 30–33.

15. Березняк Я. В. Участь Губернського земства Таврійської губернії в проведенні сільськогосподарських виставок в другій половині ХІХ ст. // Науковий діалог «Схід – Захід»: матеріали ІІІ Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Кам'янець-Подільський, 7 червня 2014 р.): у 4-х ч. Дніпропетровськ: Інновація, 2014. Ч. 1. С. 99–101.

16. Березняк Я. В. Діяльність кінських земських пунктів в Таврійській губернії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 25. Рівне: О. Зень, 2014. С. 40.

17. Березняк Я. В. Заходи земств Таврійської губернії щодо сприяння розвитку вівчарства та свинарства (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Матеріали VII Волинської всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції: збірник наукових праць. Житомир: Полісся, 2014. С. 24–26.

18. Березняк Я. В. Вплив земських повітових установ на розвиток садівництва в Криму на початку ХХ ст. // Наш Крим: Вип. 1: збірка статей за матеріалами Першої міжнародної наукової конференції «Крим в історії України». К., 2015. С. 228–231.

19. Березняк Я. В. Участь Ялтинського земства у сприянні розвитку тютюництва на початку ХХ ст. / Я. В. Березняк // Збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції з міжнародною участю / упоряд. М. В. Гончар. Каховка; Херсон: Гілея, 2017. С. 94–95.

АНОТАЦІЯ

Березняк Я. В. Земські та урядові установи Таврійської губернії в сфері сільського господарства (1866–1914 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2017.

Дисертація є комплексним дослідженням широкого кола питань, пов'язаних із взаємодією земств та держави в галузі сільського господарства в Таврійській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. На основі великого масиву джерел здійснено аналіз агрономічної організації, напрямів фінансування, простежено методи співпраці, а також розподілення повноважень в аграрному секторі. З'ясовано значення окреслених заходів для місцевого населення та для формування ринкової інфраструктури в цілому.

Розглянуто специфіку Таврійського регіону та виділено основні етапи спільної діяльності земських та державних установ. Охарактеризовано їх роль у підтримці тваринництва та спеціальних галузей господарства.

Проаналізовано стан наукового вивчення проблеми, ступінь досліджуваності теми серед вітчизняних та зарубіжних істориків. Введено до наукового обігу значну кількість архівних та друкованих матеріалів. Визначено перелік питань, які потребують подальшого вивчення та узагальнення.

Ключові слова: земства, агрономічна організація, сільськогосподарські школи, урядові установи, сільськогосподарські склади, виставки, показові поля та дільниці, прокатні пункти, зерноочищувальні станції.

АННОТАЦИЯ

Березняк Я. В. Земские и правительственные учреждения Таврической губернии в области сельского хозяйства (1866–1914 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Николаевский национальный университет имени В. О. Сухомлинского. – Николаев, 2017.

Диссертация является комплексным исследованием широкого круга вопросов, связанных с взаимодействием земств и государства в области сельского хозяйства в Таврической губернии во второй половине XIX – в начале XX ст. На основе большого массива источников осуществлен анализ агрономической организации, направления финансирования, прослежены методы сотрудничества, а также распределения полномочий в аграрном секторе. Выяснено значение очерченных мероприятий для местного населения и для формирования рыночной инфраструктуры в целом.

Рассмотрена специфика Таврического региона и выделены основные этапы совместной деятельности земских и государственных учреждений.

Охарактеризована их роль в поддержке животноводства и специальных отраслей хозяйства.

Проанализировано состояние научного изучения проблемы, степень исследованности темы среди отечественных и зарубежных историков. Введено в научный оборот значительное количество архивных и печатных материалов. Определен перечень вопросов, требующих дальнейшего изучения и обобщения.

Ключевые слова: земства, агрономическая организация, сельскохозяйственные школы, правительственные учреждения, сельскохозяйственные склады, выставки, показательные поля и участки, прокатные пункты, зерноочистительные станции.

ANNOTATION

Bereznyak Y. V. Zemsky and government institutions of the Taurida Gubernia in the sphere of agriculture (1866–1914). – Manuscript.

The thesis for the candidate of historical sciences degree, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. Mykolaiv National University named after V. Sukhomlynsky. – Mykolaiv, 2017.

The thesis is a comprehensive study that comprises a wide range of issues related to the interaction of the zemstvos and the state in the field of agriculture in the Taurida Gubernia in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. On the basis of a large number of sources, the analysis of the agronomical organization, the financing lines, the methods of cooperation as well as the distribution of powers in the agrarian sector were traced. The significance of the outlined measures for the local population and for the formation of the market infrastructure as a whole is clarified.

In addition, the specifics of the Taurida region are considered and the main stages of cooperation of zemstvo and state institutions are outlined. Their role in supporting livestock and special branches of the economy is characterized. The final conclusions are formulated, that allow to evaluate the problem critically, highlight the main achievements and miscalculations.

The state of scientific study of the problem, the degree of prejudgment of the topic among domestic and foreign historians. A significant number of archival and printed materials has been put into scientific circulation. A list of issues that require further study and generalization is determined.

The scientific work identifies the main methods used by the zemstvo and state institutions in the agricultural sphere. Attention is focused on the fact that most of the agronomic measures that were used by the Zemstvo in the conditions of modern administrative reform will not be relevant, because they solved other problems and interacted with another category of the population. On the other hand, it is very important to study this experience, summarize and reflect in the current realities when forming new administrative units-strong, self-sufficient communities.

It is noted that in recent years, zemstvos and state institutions have developed a new rational model for joint cooperation, according to which zemstvos were the initiator of most activities, since they understood local needs better. The main share of financial expenses was also assumed by the zemstvos, and if their budget was not enough, public authorities and individuals were involved. This model of cooperation meets the requirements of the present and can be actively used again by the Ukrainian communities.

Key words: zemstvos, agronomic organization, agricultural schools, governmental institutions, agricultural warehouses, exhibitions, display fields and sections, hire stations, grain cleaning stations.

Підп. до друку 20.11.2017. Формат 60×84/16.
Обл.-вид. арк. 0,9. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. 2011-2.

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.

